

Draaiboek

Bevorderen natuurlijke bestrijding eikenprocessierups door biodiversiteit

Stichting Boermarke

dorp Wapserveen - gemeente Westerveld

Voorwoord

Dit draaiboek geeft inzicht in de werkwijze die Boermarke Wapserveen heeft gevolgd om tot een duurzame aanpak van de eikenprocessierups te komen. Het project is gesitueerd in een open landbouwgebied met meerdere woon- en boerenerven. Samenwerken tussen alle betrokkenen is actief georganiseerd. Dit draaiboek is inclusief effectmetingen. Dat vraagt specifieke deskundigheid. Inzet/ondersteuning van de gemeente is daarbij essentieel. Wapserveen heeft het dorps breed opgepakt.

De leereffecten worden, o.a. via dit draaiboek, breed gedeeld, waar elementen eruit kunnen worden gehaald, bijvoorbeeld op niveau van individuele tuinen; naastliggende burens die samen optrekken; buurtschappen die de handen in één slaan tot dorps brede insteek. De aanpak van de Boermarke kan zelfs op gemeentelijk en/of regionaal niveau worden ingevoerd. Elke aanpak heeft z'n eigen dynamiek en uitvoering.

Effectmeting geeft veel meerwaarde, maar zal niet overal haalbaar én nodig blijken te zijn. Dit draaiboek wil handvatten bieden voor eenieder die aan de slag wil. Het is geen blauwdruk van hoe het moet. Per situatie moet worden bekeken wat voor maatregelen nodig zijn om tot een natuurlijke aanpak van de eikenprocessierups te komen.

De bermlocatie in Wapserveen ligt in agrarisch gebied. De Boermarke heeft heel bewust de bijdrage van de aanliggende agrariër betrokken in dit project. In de vorm van kruidenrijke graslandrand levert ook de landbouw zijn bijdrage aan biodiversiteit. Hiermee is extra "breedte én lengte" aan de pilot toegevoegd. Gemeente Westerveld vormt met ecologisch berm- en slootbeheer een essentiële basisvoorwaarde.

Het gaat hier om een praktijkproef. Duidelijk is geworden dat er veel factoren zijn die bepalen of er een succesvol resultaat wordt gehaald. Niet alles werkt overal en altijd. Het is daarom belangrijk dat de bestrijding van de eikenprocessierups in een breder perspectief wordt geplaatst. Meer diversiteit in het bomenbestand, stimulering natuurlijke vijanden en gericht bestrijden door professionals. Er is met andere woorden niet één ultieme oplossing.

In Wapserveen hebben we vastgesteld dat actieve samenwerking tussen burgers, boeren en gemeentelijke overheid tot resultaat leidt; namelijk daadwerkelijke beheersing van de plaagdruk eikenprocessierups. Alles is gerapporteerd aan de hand van tellijsten op boomniveau. Natuurlijke bestrijding draagt bij aan de reductie van de populatie aan eikenprocessierupsen.

We hopen hiermee zoveel mogelijk burgers/groepen te inspireren om lokaal tot initiatieven te komen die gunstig zijn voor vogels, vleermuizen en insecten. Het is de moeite waard.

Maatschappelijk betrokken partijen: inwoners, agrariërs, schoolkinderen KC De Vuursteen Wapserveen, gemeente Westerveld, Vogelwacht Uffelte en Vleermuiswerkgroep.

1. Doel

Bevorderen van duurzame aanpak eikenprocessierups door biodiversiteit: het aanleggen van bloemrijke bermen/percelen, het planten van streekeigen voorjaarsbloemen en bollen en het plaatsen van nestkasten om de biotopen voor de natuurlijke vijanden (o.a. vogels, vleermuizen en insecten) van de rups te verbeteren.

2. Inleiding

Biodiversiteit speelt steeds meer een rol in de beheersing van allerlei plagen. Door het creëren van een habitat waar natuurlijke vijanden voldoende voedsel en schuilgelegenheid hebben, wordt de ontwikkeling van allerlei nuttige insecten, vogels en vleermuizen bevorderd.

Het is bekend dat diverse nuttige insecten afhankelijk zijn van nectar en pollen om zich te voeden en dat hun eitjes en larven zich ontwikkelen in larven/nimfen van diverse andere insecten.

Eikenprocessierups is één van de plagen die enorm is toegenomen in Nederland. De kosten van bestrijding rijzen de pan uit en de leefbaarheid in diverse gebieden dreigt te worden aangetast.

Hierbij opgemerkt dat stimuleren van de natuurlijke vijanden door middel van inzaaien van (wilde) bloemen een proces van jaren is. Het is een lange termijn proces/activiteit die een schakel vormt tussen andere maatregelen zoals het aantrekken (en jaarrond bedienen) van vogels, roofinsecten en vleermuizen.

Samenwerken is dé voorwaarde om tot resultaat te komen. Betrek vanaf het begin de gemeente. Ga in gesprek. Informeer naar huidige stand van zaken verspreiding en bestrijding eikenprocessierups. Vraag de gemeente om actieve ondersteuning én toestemming wat betreft gebruik/inzet openbaar terrein.

Leg waar mogelijk contact met aanliggende grondeigenaren en betrek hen vanaf het begin. Straal uit dat iedere bijdrage welkom is. De communicatie is van wezenlijk belang. Leg uit waar je staat in het proces en waar je mee bezig bent. Zorg voor continuïteit in de aanpak. Geef op een uitnodigende wijze sturing. Probeer één organisatie en/of persoon als aanspreekpunt te benoemen.

3. Werkwijze

Het project kent de volgende stappen:

Stap 1: Voorbereiding

Stap 2: Voorlichting

Stap 3: Werkvoorbereiding

Stap 4: Uitvoering

Stap 5: Periodieke effectmetingen

Stap 1. Voorbereiding

Formeer een kernteam van mensen die de kar trekken. Betrek deskundigheid en regel de benodigde financiële middelen. Benader sponsors. Benader de gemeente; vraag om kennis en ondersteuning. Organiseer de aanpak "actief". Benoem dat het een langlopend proces is.

Maak een draaiboek/actieplan (liefst meerjarig). Bepaal wanneer wat moet gebeuren en wie dat doet.

Stap 2: Voorlichting

Verzorgen van een informatieavond voor omwonenden over de eikenprocessierups, de natuurlijke vijanden en het verhogen van biodiversiteit. Delen van kennis over het "lokken en vasthouden" van natuurlijke vijanden.

Stap 3: Werkvoorbereiding

Bepaal de omvang van het project; ... van tuin, tot burens, tot straat, tot dorp en/of met meerdere dorpen samen. Breng in kaart hoe het gemeentelijk beleid is met betrekking ecologisch beheer. Probeer zoveel mogelijk aanwonenden (met tuin) en aanliggende grondgebruikers (met randenbeheer) te betrekken. Vraag gemeentelijke toestemming.

Probeer te beschrijven wat de uitgangssituatie is van de aanwezige flora en fauna (uitgangssituatie vastleggen).

Bepalen van de locaties voor nestkastjes voor vogels (mezen en vleermuizen) en van het aantal nestkastjes. De nestkastjes voor hollenbroeders moeten al in het najaar worden opgehangen zodat mezen worden aangetrokken.

Belangrijk is om de startsituatie van de aanwezigheid van de eikenprocessierups op de (geselecteerde) locatie in kaart te brengen. Bijvoorbeeld: het aantal aangetroffen en verwijderde nesten (bron: veelal gemeentelijke gegevens).

Bij de Boermarkte zijn de nesten in het jaar voorafgaand aan de proef niet verwijderd. Dat was bewust om de populatie te laten oplopen.

Facultatief: selecteer ook een goed vergelijkbare locatie waar geen maatregelen worden getroffen ter stimulering van natuurlijke bestrijding. Het moet hetzelfde aantal bomen zijn in vergelijkbare condities. Dit om de resultaten te kunnen vergelijken en over successen te kunnen communiceren.

Stap 4: Uitvoering

- Duurzame bloembollen planten in het najaar
- Planten van kruidachtige planten in het najaar (zie lijst)
- Nestkastjes voor vogels ophangen (voor hollenbroeders in het najaar)
- Inzaaien van bloemenmengsels voor natuurlijke vijanden in het voorjaar (zie lijst)
- Probeer erf/tuin/randbeheer bij aanliggende eigenaren af te spreken
- Stimuleer gemeente/waterschappen om ecologische inrichting en beheer toe passen
- Vraag toestemming om overhoeken om te vormen tot kruidenrijk
- Uitzetten natuurlijke vijanden in het voorjaar direct nadat de rupsen zijn uitgekomen (in samenspraak met de gemeente)

- Monitoring eikenprocessievlinders met behulp van feromoonvallen (in samenspraak met de gemeente)
- Waarneming/monitoring van natuurlijke vijanden, insecten, vleermuizen en vogels (gegevens vastleggen)
- Probeer te organiseren dat ecologische (tuin-)deskundigheid ingezet kan worden om tot kwaliteitsverbetering te komen
- Zorg dat gewenst ecologisch beheer/onderhoud wordt uitgevoerd
- Schoonmaken nestkasten afspreken.

Overzicht uitvoering activiteiten

Activiteit
Voorlichting
Inkoop biologisch geteelde bloembollen
Inkoop biologisch geteelde planten en zaden
Verschralen berm
Berm- en slootbeheer
Aanschaffen en ophangen duurzame nestkastjes
Aanschaffen en uitzetten natuurlijke vijanden
Monitoring vlinders met feromoonvallen
Inspecties op aanwezigheid van eikenprocessierupsen en nesten
Waarneming vogels op projectlocatie, documenteren, terugkoppeling
Waarneming vleermuisactiviteiten, voor vlucht periode, tijdens vlucht periode, na vluchtperiode eikenprocessievlinders. Documenteren en terugkoppeling
Waarneming natuurlijke vijanden vanaf de uitkomst van de rupsen, documenteren en terugkoppeling.
Jaarlijkse informatieverstrekking (aan betrokkenen en geïnteresseerden)

Opmerking ten aanzien van benodigde planten:

Grondsoort en omstandigheden zijn bepalend voor de keuze van het assortiment. De lijst van de Boermarkte is derhalve niet leidend.

Opmerking ten aanzien van uitzetten natuurlijke vijanden:

Gaasvlieglarven (*Chrysoperla carnea*) en 2-Stippelig lieveheersbeestjes (*Adalia bipunctata*) eten naast bladluizen ook jonge rupsen, waaronder eikenprocessierupsen. Uitzetten van de larven van deze insecten is sterk afhankelijk van de weersomstandigheden en moet zodra de eikenprocessierupsen zijn uitgekomen gebeuren. De temperaturen in het voorjaar zijn niet altijd geschikt hiervoor. Derhalve dit onderdeel is facultatief. Ze zijn generalisten en geen specialisten, dat betekent dat ze meerdere soorten insecten op hun menu hebben. En in grote aantallen zijn ze niet direct beschikbaar.

Niet geschikte plekken voor nestkasten:

- Wegen met druk verkeer
- Wegen zonder beschutting voor vogels zoals boomsingels en water
- Plekken waar veel gespoten wordt met bestrijdingsmiddelen
- Tuinen met veel tegels en weinig planten en schuilplaatsen

Nestkasten: zie verder onder 4. Nestkasten ten behoeve van het bestrijden van de Eikenprocessierups, Aandachtspunten voor het ophangen, onderhoud en beheer van de nestkasten.

Stap 5: Periodieke effectmetingen

Deze stap is facultatief, want vraagt professionele expertise. Uitvoering daarom in samenspraak met gemeente oppakken.

Monitor meerjarig de ontwikkeling van de soortenrijk van flora en fauna. Zorg voor tellingen bezetting nestkasten; welke bewoner/vogel? Hoeveel nestkasten bezet?

Tellen aantal gevangen eikenprocessievlinders met feromoonvallen.

Wekelijks locatie inspecteren op aanwezigheid van vogels, insecten (documenteren).

Vanaf eind mei wekelijks controleren op aanwezigheid van eikenprocessierupsen en aantal nesten noteren. Daarbij ook de activiteit van de vogels, roofinsecten en parasieten vastleggen.

Om te vergelijken moeten beide locaties (project- en controle locatie) op dezelfde dag worden gelopen en de gegevens van beide locaties goed documenteren.

Nadat de vlinders zijn uitgevlogen – nesten laten verwijderen. Daadwerkelijk verwijderde nesten in beide locaties is dan de einduitkomst.

Daarbij moeten de bestrijders instructies ontvangen om aan te geven of nesten leeg, aangevreten of verlaten zijn.

Bundel gegevens in samenspraak met gemeente. Koppel regelmatig de bevindingen terug aan deelnemers en overige geïnteresseerden.

4. Nestkasten ten behoeve van het bestrijden van de Eikenprocessierups

Aandachtspunten voor ophangen, onderhoud en beheer

- a. Hang de kastjes aan de noordoostzijde van de boom. Dit is belangrijk omdat het anders te warm wordt in de nestkastjes vanwege de zon.
- b. De ophanghoogte is niet zo belangrijk.
- c. Steenmarter draadgaasje plaatsen voor het vlieggat is wenselijk, zodat marters de jonge vogels er niet uit kunnen halen.
- d. Mezen (en andere vogels) hebben een territorium van minstens 10 meter (het verschilt een beetje per vogelsoort) nodig. Geadviseerde onderlinge afstand nestkasten: 40 meter. Mussen broeden wel samen (dicht bij elkaar).
- e. Voer de vogels in de winter goed bij.
- f. Stop met voeren als de Eikenprocessierupsen uitkomen, dit is meestal in april, zodra het warmer wordt. De vogels worden dan actief gestimuleerd om de rupsen als voedsel te gaan gebruiken.
- g. Maak iedere herfst de nestkastjes schoon (binnenkant). De vogels maken ieder jaar weer een nieuw nest. Belangrijk: door de nestkastjes goed schoon te houden, blijven er geen parasieten in achter.
- h. Veiligheid: voorkom ongevallen bij het ophangen, schoonmaken en tellen van de nestkasten. Tip: ga niet alleen aan de slag, doe het samen.
- i. Doe mee/help mee met de jaarlijkse telrondes “broedsucces” nestkasten.
- j. Zorg ook voor zoveel mogelijk biodiversiteit rondom de nestkasten. De vogels moeten het hele jaar eten (o.a. insecten, zaden, bessen) en een veilige schuilgelegenheid hebben. Het hele jaar door zijn bloeiende bloemen belangrijk voor nectar voor de insecten.

Bijlage planten en bolgewassen:

Gebruikte plantgoed en zaaigoed in proeflocatie Boermarke (gemeente Westerveld, dorp Wapserveen aan het Westeinde)

Voor alle planten/bollen geldt dat biologisch geteeld uitgangsmateriaal gebruikt dient te worden.

Veel insecten zijn zeer gevoelig voor giftige stoffen.

Plant-/zaaigoed Boermarke	
Achillea millefolium	Duizendblad
Ajuga reptans	Kruipend zenegroen
Angelica sylvestris	Gewone engelwortel
Anthriscus sylvestris	Fluitenkruid
Campanula rotundifolia	Grasklokje
Cardamine pratensis	Pinksterbloem
Centaurea jacea	Knoopkruid
Cerastium arvense	Akkerhoornbloem
Chamerion angustifolium	Wilgenroosje
Cichorium intybus	Wilde cichorei
Cirsium palustre	Kale jonker
Crepis capillaris	Klein streepzaad
Daucus carota	Wilde peen
Filipendula ulmaria	Moerasspirea
Galium mollugo	Glad walstro
Geranium dissectum	Slipbladige ooievaarsbek
Heracleum sphondylium	Gewone berenklauw
Hieracium pilosella	Muizenoor
Hieracium umbellatum	Schermhavikskruid
Hypericum perforatum	Sint-Janskruid
Hypochaeris radicata	Gewoon biggenkruid
Leontodon autumnalis	Vertakte leeuwentand
Leucanthemum vulgare	Gewone margriet

Linaria vulgaris	Vlasbekje
Lotus corniculatus	Gewone rolklaver
Lycopus europaeus	Wolfspoot
Lysimachia vulgaris	Grote wederik
Lythrum salicaria	Grote kattenstaart
Papaver rhoeas	Grote klaproos
Plantago lanceolata	Smalle weegbree
Prunella vulgaris	Gewone brunel
Ranunculus acris	Scherpe boterbloem
Sanguisorba minor	Kleine pimpernel
Scrophularia nodosa	Knopig helmkruid
Silene dioica	Dagkoekoeksbloem
Silene flos-cuculi	Echte koekoeksbloem
Stellaria graminea	Grasmuur
Succisa pratensis	Blauwe knoop
Tanacetum vulgare	Boerenwormkruid
Thalictrum flavum	Poelruit
Trifolium dubium	Kleine klaver
Trifolium pratense	Rode klaver
Valeriana officinalis	Echte valeriaan
Veronica chamaedrys	Gewone ereprijs
Veronica officinalis	Mannetjesereprijs
Vicia cracca	Vogelwikke
Vicia sativa subsp. nigra	Smalle wikke

Bloembollen	
Narcis	Narcissus pseudonarcissus
Krokus	Crocus tommasinianus
Blauwe druifje	Muscari armeniacum
Buishyacint	Puschkinia libanotica
Oosterse sterhyacint	Scilla siberica
Sneeuwkllokje	Galanthus nivalis
Sneeuwroem	Chionodoxa sardensis
Speenkruid	Ranunculus ficaria
Wilde tulp	Tulipa sylvestris
Anemoon	Anemone blanda Blue Shades

Op de markt zijn inmiddels biologisch geteelde bloembollenmengsels verkrijgbaar bij diverse leveranciers.

Let op: de aanplant in de proeflocatie is aangepast aan de omstandigheden. De plaatselijke omstandigheden (o.a. grondsoort) is bepalend voor de keuze van de aanplant/zaigoed.

Om een diverse omgeving te realiseren voor natuurlijke vijanden hoeft niet altijd een berm volledig te worden ingezaaid. Er kunnen ook hoekjes met verschillende planten worden gerealiseerd die aantrekkelijk zijn voor allerlei insecten.

Voorbeelden van bomen/struiken/planten voor singels	
Acer campestre	Veldesdoorn
Alnus glutinosa	Gewone Els
Alnus incana	Witte Els
Amelanchier ovalis	Europees krenteboompje
Amelanchier lamarckii	Krenteboompje
Carpinus betulus	Haagbeuk
Cornus sanguinea	Rode kornoelie
Cornus mas	Gele kornoelie
Corylus avellana	Gewone hazelaar
Euonymus europaeus	Gewone kardinaalshoed
Hedera helix	Kleinbladere klimop
Ligustrum vulgare	Liguster
Lonicera periclymenum	Kamperfoelie
Lonicera xylosteum	Rode kamperfoelie
Prunus avium	Zoete kers
Prunus padus	Gewone vogelkers
Prunus spinosa	Sleedoorn
Rhamnus alnus	Vuilboom
Ribes rubrum	Rodebes
Ribes nigrum	Zwartebes
Ribes uva-crispa	Kruisbes
Rosa canina	Hondsroos
Rosa rubiginosa	Wilde roos
Salix aurita	Georde wilg
Salix caprea	Boswilg
Salix cinerea	Grauwe wilg
Sambucus nigra	Zwarte vlier
Sorbus aucuparia	Wilde lijsterbes
Viburnum opulus	Gelderse roos

Andere planten die nuttig zijn, maar niet toegepast in de projectlocatie Boermarke	
Sinapis arvensis	Krodde, herik
Vicia faba	Tuinboon
Matricaria recutita	Echte kamille
Anthemis tinctoria	gele kamille
Pastinaca sativa	Pastinaak
Medicago lupulina	Hopperupsklaver
Borago officinalis	Borage
Centaurea cyanus	Korenbloem
Knautia arvensis	Beemdkroon
Fagopyrum sagittatum	Boekweit
Malva sylvestris	Kaasjeskruid
Anethum graveolus	Dille
Melilotus arvensis	Akkerhoningklaver
Phacelia tenacetifolia	Phacelia

Waarnemingen door Silvia Hellingman in diverse proeflocaties

Een plant dat niet altijd geliefd is, maar wel nuttig op sommige plekken, is het Fluitenkruid. Deze trekt heel veel sluipwespen, sluipvliegen, eikenblindwantsen aan. De bloei synchroniseert goed met de vroegere natuurlijke vijanden van de eikenprocessierupsen. Fluitenkruid is toegepast in projectlocatie Boermarke en deze werd veelvuldig bezocht door allerlei nuttige insecten.